

İsmail E. Erünsal. *Yirmi İki Mürekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler*. Söyleşi Halil Solak. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021. 508 s., ISBN: 9786050835229.

FATMA M. ŞEN

İstanbul, Türkiye
(ftmsen@yahoo.com).

“ ” Şen, Fatma M. “İsmail E. Erünsal, Yirmi İki Mürekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler.” *Zemin*, s. 1 (2021): 238-249.

Bir edebî tür olarak biyografi yazımı edebiyatımızın ve kültür hayatımızın eksikliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nehir söyleşi ise biyografinin söyleşi türüyle birleştiği yeni bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, yeni bir edebî tür olmasının yanı sıra aynı zamanda bir çeşit sözlü tarih olarak da tarif edebilir. İlk örneğini Feridun Andaç'ın Adalet Ağaoğlu ile yaptığı söyleşinin *Adalet Ağaoğlu Kitabı: Sen Türkiye'nin En Güzel Kazasının* adıyla yayımlanmasıyla vermiştir (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000). Mürşit Balabanlılar'ın yayın yönetmenliğinde devam eden seride Türkiye'nin tanınmış simalarının hayat hikâyeleri yayımlanmaya devam edilmiştir. Bunlar arasında *Çivi Çiviği Söker: Muazzez İlmiye Çığ Kitabı* (2002), *Arkeolojinin Delikanlısı: Muhibbe Darga Kitabı* (2002), *Umuttan Şimdi Doğar: Türkân Saylan Kitabı* (2004), *Türk Aynıştayı: Oktay Sinanoğlu Kitabı* (2002), *Tarihçilerin Kutbu: Halil İncalcık Kitabı* (2005) sayılabilir. Zaman içinde başka yayınevleri de bu türü benimsemiş ve yayın dünyasına yeni girmiş olan nehir söyleşi kitaplarının sayısı artmıştır.

Nehir söyleşi kitaplarının son örneklerinden birisi *Yirmi İki Mürekkep Damlası* isimli eserdir. Kitap, Halil Solak'ın Prof. Dr. İsmail E. Erünsal Hoca ile yapmış olduğu uzun sohbetin mahsulüdür. Yirmi iki bölümden meydana geldiği için kitaba bu ismin verildiği anlaşılan hatıratını Hoca'nın aile efradına ithaf etmiş olması dikkat çekicidir.

Kitabın önsözünde İsmail Bey kitabın hazırlanması fikrinin ortaya çıkışını anlatırken kendisinden bahsetmekten hoşlanmadığı için ilk teklifleri reddettiğini açıklar. Fakat daha sonra hayat hikâyesinden ziyade ilmî çalışmaları etrafında yoğunlaşacak bir sohbetin yayını, akademik çevrelerce bilinen eserlerinin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasına vesile olacağını düşünerek kabul ettiğini ifade eder. Burada ayrıca her ne kadar nehir söyleşi ismi verilse de bu kitabın diğerlerinden farklı olduğunu yine İsmail Bey şu sözleriyle anlatmaktadır: “Bu kitap alışlagelmiş nehir söyleşi türünden bir takım farklılıklar barındırıyor. Söyleşi türünün en önemli özelliği olan soru-cevap formatına uyulmakla beraber akademik hayatıma dair ayrıntılar ve ağırlıklı olarak da ilmî çalışmalarımın yer bulduğu bir metin kurgulanmıştır. Bu kitapta tamamlanmış çalışmalarım ilaveten ileride çalışmayı düşündüğüm için hazırlık yaptığım, ancak makale veya kitap hâline getiremediğim, belki

de getiremeyeceğim bazı konularla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca çalışmalarım sırasında rastladığım bazı ilginç hususlarla ilgili görüş ve düşüncelerimi, meslek hayatımda edindiğim bazı tecrübeleri de belki okuyucuya faydası olur diye bu çalışmaya dâhil ettim.” Bu sözler kitabın hazırlanma amacını okuyucuya açıklarken, aslında genç akademisyenler için de bir çeşit çalışma planı sunması bakımından kıymetlidir. Bu özelliğiyle kitap, biyografi meraklıları için serbest okuma imkânı sunan bir çalışma olmaktan çok, eline kalem alıp önemli yerlerin altının çizildiği hatta bununla da yetinmeyerek bazı notlar çıkarılacak bir kaynak durumuna gelmektedir. Hoca'nın geniş çalışma sahalarına ait çok derin ve ayrıntılı bilgiler kitabın tamamına, bazıları dipnotlar hâlinde yerleştirilmiş durumdadır. Bir söyleşi kitabında bu kadar çok dipnot bulunması dahi eserin mahiyeti hakkında fikir verebilir.

“Fakültenin Son İhtişamlı Yılları” başlıklı birinci bölümde İsmail Bey daha küçük yaşlarda, araştırma ve inceleme arzusunu nasıl hayata geçirmeye başladığını anlatıyor. Burada dikkat çeken o yaşlarda bir öğrencinin okuduğu hikâye kitaplarına ilave olarak son derece önemli araştırma eserleriyle de tanışmış olması ve bunlar üzerinde düşünüp proje üretmesidir. Böylece, kitabın on altıncı bölümünde “Mezar Taşını Okumak ya da Okuyamamak Bütün Mesele Bu mu?” başlığı altında son yılların en güncel tartışmalarından biri hakkındaki fikirlerini açıklarken ifade ettiği üzere Osmanlı Türkçesini hakkıyla okuma ve anlamanın alt yapısının nasıl meydana getirilmesi gerektiğini de göstermektedir. Daha çocukluktan itibaren kitaplar ve araştırma yöntemleri üzerinde düşünmeye başlamış olan Erünsal Hoca'nın bir büyük avantajı Türk Dili ve Edebiyatı tahsili yanında Yüksek İslâm Enstitüsü'ne de devam etmiş olmasıdır. Çünkü eski metinleri hakkıyla okuyup anlayabilmek için onların alt yapısı mahiyetindeki İslâmi literatüre hâkimiyet şarttır. Bu kısımda hem enstitüdeki hem de fakültedeki hocalarından bahsederken bilhassa Türkiye'nin sadece Eski Türk Edebiyatı değil Türk Edebiyatı sahasında da ilk doktoru olan Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan hakkındaki hatıraları aynı zamanda bizlere Tarlan Hoca'yı daha yakından tanıma imkânı sunmaktadır. Buradaki ifadeler Ali Nihad Bey'in sadece uzmanlık sahasında yeri doldurulamayan bir hoca olmadığını ayrıca talebeleriyle fakültedeki ders saatleri dışında da yakından ilgilendiğini de ortaya koymaktadır. İsmail Bey'in burada

isimlerini zikrettiği hocaların her biri daha sonra kurulacak olan Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin akademisyenlerini yetiştirmişler bundan daha da önemlisi sahalarında hâlen kullanılan önemli araştırma ve inceleme eserlerini kaleme almışlardır. Yine burada YÖK'ün kurulmasıyla kaldırılan sertifika sisteminden sonra akademik hayatın nasıl sınırlandırıldığını ve bölümlerin yüksek liseler hâline geldiğini de görüyoruz. Bu bölümde ayrıca Edebiyat Fakültesi'nin hocaları yanında memleketin siyasi iklimi ile öğrencilerin bunlardan ne kadar etkilendiğini de takip edebiliyoruz. İsmail Bey'in çalışma hayatına nerelerde, hangi vesilelerle başladığı ve çalıştığı kurum ve kişiler de kısaca aktarılmış.

"Büyük Konuşmanın Cezası: Edinburgh'da Doktora" başlığı içinde bir ironi de barındırıyor. Buradaki "ceza" kelimesi "bir suçun karşılığı" olmaktan çok, muhtemelen "bir şeyin iyi veya kötü mukabili" manasında kullanılmış olmalı. İngiltere'de tanınmış bir Hoca'yla doktora yapma imkânı bulma ve bunun özellikle açılması beklenen asistanlık kadrosunun bir takım "ayak oyunları" sebebiyle başkasına verilmesi sırasında ortaya çıkmış olması, ne güzel cezaymış düşüncesini de akla getiriyor. Kitabın bu kısmında İsmail Bey, Edinburgh Üniversitesi'nde Prof. Walsh'un (ö. 1993) kendisini doktora öğrencisi olarak kabul etmesini ve İngiltere'deki akademik hayatı anlatırken orada bulunan Türk öğrenciler hakkında da bilgi vermekte. Hocamızın Prof. Walsh danışmanlığında daha sonra *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân* ismiyle yayımlanmış olan (İstanbul, 1983) doktora tezinden de bahsetmek gerekir. Önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra yaşadığı dönemin tanınmış şairlerinden Ca'fer Çelebi (ö. 1515) hakkındaki bu eser iki kısımdan meydana gelmektedir. İkinci bölümü şairin *Dîvân*'ının mevcut nüshalarının edisyon kritiğidir fakat daha önemlisi araştırmanın İngilizce olduğu için uzun yıllar araştırmacıların ilgisine mahzar olamayan birinci bölümdür. Çünkü burası eski Türk edebiyatı sahasına ait bir araştırmanın nasıl yapılması gerektiği konusunda çok önemli bir örnektir. Özellikle kaynakların araştırılıp incelenmesi ile kitabın ilerleyen bölümlerinde de anlatıldığı gibi, arşiv kaynaklarının şairlerin biyografilerinin yazılmasında ne kadar önemli olduğu bu tezle ilk olarak ortaya konulmuştur. Çünkü eski şairlerin büyük çoğunluğu aynı zamanda devlet adamları olup hayat hikâyeleri

kaleme alınırken sadece edebî kaynaklardan yararlanmak yetersiz kalmaktadır. Ayrıca arşivlerden de faydalanmak gerekir. Bu birinci bölümünün Türkçe tercümesi Hoca'nın *Edebiyat Tarihi Yazıları* isimli kitabında (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016) yayımlanmış, yine tercüme edilmiş giriş kısmıyla beraber kitabın tamamı Kültür Bakanlığı e-kitapları arasında erişime açılmıştır. Burada genç akademisyenlere verilebilecek tavsiye, araştırmalarına başlamadan önce mutlaka bu incelemeyi dikkatle okumalarıdır.

Kitabın "Sahaflar Çarşısı'ndan Enderun'a" başlığını taşıyan üçüncü bölümü İsmail Bey'in kitapların alım-satımı ile ilgilenmesini anlatıyor. Kendisi kitap almaya 7-8 yaşlarında başladığını bunun da genç yaşta Eğin'den İstanbul'a gelip ticarete atılan babasının sağladığı ekonomik imkânlar sebebiyle mümkün olduğunu ifade ediyor. Bu satırlar Hoca'nın babası vesilesiyle nasıl bir manevi terbiye aldığını ve böylece şahsiyetinin şekillendiğini de açıklamaktadır. Her çocuk gibi zamanının popüler kitaplarını okuyarak başlayan kitap merakı, üniversite öğrencisiyken müdavimi olduğu Sahaflar Çarşısı'ndaki sahaflar ile tanışmasıyla devam etmiş. Bu kısmı okurken İsmail Bey'in *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (İstanbul, 2013 ve 2020) kitabını hatırlamamak mümkün değil. Kitaplarla sadece okur olarak değil, bir ticari meta olarak da meşgul olmak özellikle eski kitaplar üzerinde çalışan akademisyenler için bulunmaz fırsat olmalı. Bu vesileyle İsmail Bey'in yazma eserlere ulaşma ve bunların kıymetini takdir edip değerli olanlara sahip olma imkânı bulduğunu görüyoruz. Böylece tek nüshası mevcut kıymetli kitapları nasıl keşfettiğini de öğreniyoruz. Bu kısımda ayrıca yeni yerine taşınmak zorunda kaldıktan sonra pek çok unsurunu kaybeden ve artık tarihe karışmış olan bir zamanların meşhur kitapçısı Enderun'un kuruluşunu ve nasıl işlediğinin de hikâyesi bulunuyor.

"Arşivlerin Hâl-i Pür-Melâli" adlı dördüncü bölüm ismiyle müsemma olarak Osmanlı Arşivlerinin hüznü hâlini anlatıyor. Kendisini arşivle tanıştıran merhum Cengiz Orhonlu'nun (ö. 1976) yönlendirmesiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde çalışmaya başlayan Hoca, daha önce de zikredildiği gibi doktora tezinde kullanmaya başladığı arşiv evrakları, çok çeşitli defterler ve bunların tasniflerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Tabii o günlerde hâlen "İstanbul'daki" esas yerinde bulunduğu için akademisyen ve öğrencilerin gün içinde, vakit kaybetmeden ulaşabildikleri arşiv binasında daha fazla vakit

geçirmek mümkündür. Beşinci bölümde "Osmanlı Arşivi'nde Şair Aramak" macerasına şahitlik ediyoruz. Şairlerin üzerinde araştırma yaparken sadece tabakat kitapları, tezkireler gibi şahısların biyografileri eski tabirle "terce-me-i hâlleri"nden bahseden eserlerden yararlanılması bazı yanlış sonuçlara götürebilmektedir. Meselâ İsmail Bey'in önce makaleler hâlinde yayımladığı daha sonra *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları = The Archival Sources of Turkish Literary History* (Cambridge: Harvard University, 2008) adıyla kitap hâline getirdiği çalışmaları bazı yanlışlıkların gün yüzüne çıkarılmasına sebep olmuştur. Bunların içinde özellikle II. Bâyezîd devrinde şairlere verilen nakdi ve ayni ihسانların listelerinin bulunduğu inâmât defterlerini zikretmek gerekir. Fazla tanınmayan şairlerin kimliklerinin tespitinin arşiv vesikalarının araştırılmasıyla mümkün olması normal karşılanabilir fakat Nedîm (ö. 1730) gibi çok şöhretli şairlerin ne kadar yanlış bilindiklerini ortaya koymak ise edebiyat tarihinin tekrar ele alınmasını gerektirecek kadar önemlidir. Kitabın bu kısmında Nedîm'in edebiyat tarihlerinde çizilen portresinin ne kadar yanıltıcı olabileceğini gözler önüne serilmekte. Aslında bu bilgiler Hoca'nın "Şair Nedîm'in Muhallefatı" isimli makalesinin bir nevi özetidir (*Edebiyat Tarihi Yazıları*, 302-327).

Yirmi İki Mürekkep Damlası'nın altıncısından itibaren İsmail Bey'in hayat hikâyesi başka bir mecraya doğru yöneliyor. Osmanlı edebiyatı ya da üniversitelerdeki adıyla Eski Türk Edebiyatı sahasında doktora yapmış bir şahsın akademik kariyerine bu alanda devam etmesi beklenirken kendisi Hakkı Dursun Yıldız'ın (ö. 1992) vesile olmasıyla Kütüphanecilik bölümüne tayin ediliyor. Fakat burada vazifeye başlamadan önce Boğaziçi Üniversitesi'nde ders verdiğini de kaydetmek gerekir. İsmail Bey'in yeni çalışma sahası kendisinden önce hiçbir ciddi eserin yazılmamış olduğu kütüphane tarihi olmuştur. Bu konudaki yayımlanmış çalışmalarından biri pek çoğumuzun birinci cildini beyhude yere arayıp durduğumuz *Türk Kütüphaneleri Tarihi* (Ankara, 1991) isimli eseridir. Daha sonra *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* (Ankara, 2008) basılmıştır. Zaman içinde daha da derinleşen araştırmalar yeni meyveler vermeye başlamış ve *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (2015 ve gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı 2020) adlı eser ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasına yayılmış kütüphaneler ve bunlarla ilgili vakfiyeler başta olmak üzere yazılı

bütün evrakın son derece titiz değerlendirilmesiyle yazılmış olan bütün bu eserler ne kadar geniş bir kitap kültürünün var olduğunu ve koleksiyonların nasıl meydana geldiğini göstermektedir.

“Sultanların Kitapları” bölümünde Osmanlı padişahlarının kitaba olan ilgileri açıklanmaktadır. Burada özellikle iki padişah dikkat çekmektedir: II. Bâyezîd ve I. Mahmûd. İsmail Hoca'nın II. Bâyezîd dönemine ait Saray kitapları kataloğunu keşfetme hikâyesi, kitabın en ilginç pasajlarından biri. Çünkü konusuna vâkıf araştırmacıların önemli eserleri en küçük parçasından bile tespit edip peşine düşmesinin ve onu ilim âlemine tanıttirmesinin çok hoş bir misalini teşkil etmekte.

Yukarıda da açıklandığı gibi İsmail Bey'in erkenden kitap dünyası ile tanışması ve Kütüphanecilik sahasında akademik çalışmalarda bulunması sahaflar ve sahaflık konusunda araştırmalar yapmasına vesile olmuştu. Hoca'nın başta *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* adlı kitabı olmak üzere bu konudaki eserlerini nasıl meydana getirdiğini kitabın sekizinci bölümünde “Nostaljiden Gerçeğe, Sahaflık ve Sahaflar” başlıklı kısımda anlatılıyor.

Kitabın dokuzuncu bölümü “Geç Fark Ettiğim Bir Hazine: Kadı Sicilleri” adını taşıyor. Burada daha önce zaman zaman müracaat etmiş olduğu kadı ya da şer'iyeye sicilleri ile ilgili çalışmalarını özellikle sahaflar söz konusu olduğunda arttırdığı anlatılıyor. Bu kısımda dikkat çeken hususlardan biri birkaç sayfa içinde sicillerde bulunan sadece “vasiyet kayıtları”nın bile Osmanlı toplumunun inancı ve bunlarla ilgili hayata geçirmiş oldukları gelenekleri gözler önüne seriyor. Yine bu çalışmanın bir parçası olarak tereke kayıtları üzerinde yaptığı araştırmalarla “Osmanlı'da Kadın'ın Adı Var” başlığı altında kitap dünyasında kadınların yeri ile ilgili son derece dikkat çekici tespitlere yer vermiştir. Bunlar arasında terekelerdeki kadınların isimleri yanında not edilmiş olan bazı unvanlar bilhassa önemlidir. On birinci bölümde “Sıbyan Mekteplerinde Neler Öğretilmiyordu?” başlığının altındaki dipnot özellikle okunması gereken bir paragraf. Çünkü İsmail Bey yıllarca malzeme topladığı sıbyan mektepleri tarihi ile ilgili yapmayı planladığı çalışmayı başka araştırmaları sebebiyle devam ettirmemeye karar vermiş. Böylece bu konuyla ilgilenenler için not ettiği bütün bilgi ile ilgili referansları bu bölümün dipnotlarına yerleştirmiş ve bir nevi yol haritası sunmuş.

Malum olduğu üzere, Türkiye’de kitap okuma alışkanlıkları her zaman tartışılan konulardan biri olmuştur. Özellikle alfabe tartışmaları üzerinde Osmanlı toplumunun okuma-yazma oranları da alt yapısı çok bilinmeden, daha çok ideolojik ya da duygusal tespitlerle bazen kısır döngüye varabilecek tartışmalara sebep olmuştur. Kitabın on ikinci bölümü bu konu üzerine odaklanmış: “Osmanlı’da ‘Halk’ın Okuduğu Kitaplar”. Öncelikle bu kısımda “halk” tabirinin üzerinde durulmakta ve bunun Osmanlı toplum sınıflarından hangisine tekabül edebileceği meselesinin açıklığa kavuşturulmasının gerektiği ifade edilmektedir. Okuma meselesinin ancak bundan sonra ele alınabileceği de ve bunun yine tereke kayıtları yardımıyla tartışılacağı açıklanmaktadır.

Eski Türk edebiyatı, kütüphaneler, sahaflar, kadı sicilleri, terekeler, arşiv vesikaları derken on üçüncü bölümde Erünsal Hoca’nın bir başka çalışma sahası ile karşılaşılıyor: “Tasavvuf Tarihi Metinlerinin İzinde”. Bu bölümde çok ciddi akademik bir polemik olarak şahitlik ettiğimiz bir hadiseyi İsmail Bey’den dinleme fırsatı buluyoruz. O da on dördüncü yüzyılda meydana gelmiş olan meşhur Babaî İsyanı (1240) hakkında, isyanın lideri Baba İshak’ın (ö. 1240) torunu Elvân Çelebi’nin (ö. 1358-59’dan sonra) kaleme aldığı *Menâkıbu’l-Kudsiyye* isimli eserin ikinci baskısı sonrası meydana gelen tartışmalardır. İsmail Bey ile Ahmet Yaşar Ocak yayına birlikte hazırladıkları metni (İstanbul, 1984) ikinci defa yayımladıklarında (İstanbul, 1995) Prof. Dr. Mertol Tulum kendilerini ve kitaplarını son derece ağır ifadelerle tenkit etmişti. İsmail Bey ile Ahmet Bey bu tenkitlere yazılı olarak cevap vermişlerdi. Daha sonraki tarihlerde Mertol Bey bu konuda bir tanesi *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’nin metni de olmak üzere bir dizi eser yayımladı. İsmail Bey, hatıralarında Mertol Bey’in ilk eleştiri yazısına cevap olmak üzere yazmış olduğu makalesine harcadığı vakit için üzülüğünü ifade ederken üzerinden yirmi altı yıl geçen meseleyi yorumlamaktadır. Bu bölümdeki ikinci önemli husus Melâmâtîlik tarihine ışık tutan bir kaynak olan *Mir’atü’l-Işk* adlı eseri keşfetmesinin hikâyesidir. Zındıklıkla itham edildiği için katledilen Oğlan Şeyh’in (ö. 1529) serencamını bu önemli eser aracılığıyla ele alan Hoca zendaka ve ilhad meselelerinin ve bu suçlamalara maruz kalan heterodoks hareketlerin cezalandırılması meselesinin dinî olmaktan çok siyasi bakımlardan ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. On dördüncü bölümde “Düğümü Çözmek: ‘Küçük’ Bir

Hukuk Tarihi Meselesi” başlığıyla Hoca “şuhûdü’l-hâl” hakkındaki yaptığı araştırma ve bu konuda yazdığı makalesi üzerinde durmakta ve bu yazıyı araştırmakla geçen zamanı için de hayıflandığını ifade etmektedir.

Yirmi İki Mürekkep Damlası’nın belki de “zülfi-yâre dokunan” kısmı muhtemelen on beşinci bölümüdür. Bunun başlığı “Akademik Hayat Rehberi” ve İsmail Erünsal burada akademisyenliğin bir hayat biçim olması gerektiğini söylemekte ve akademik hayata girenlerin hayatlarını araştırma ve eğitim faaliyetlerine göre tanzim etmesi lüzumu üzerinde önemle durmaktadır. Hoca’nın bulunduğu İstanbul, Edinburgh, Marmara Üniversitelerindeki akademik uygulamalar ile ilgili gözlemlerini aktardığı bölümün ismiyle müsemma olarak genç akademisyenler ve akademik hayata girmek isteyenler için bir rehber mahiyetinde yazıldığını da söylemeye lüzum yok zannediyorum.

Kitabın on yedinci bölümü “İlmî Araştırmalarda İdeolojik Körlük” başlığı altında tarihî meseleleri değerlendirirken araştırmacıların mümkün olduğu nispette tarafsız olmaya çalışmasını günümüzde yapılan fahiş hatalardan örnekler sunarak tavsiye etmektedir. Osmanlılara matbaanın geç gelmesi, Molla Lutfi’nin (ö. 1495) zındıklık ithamıyla katli, Şehit Ali Paşa’nın (ö. 1716) kitaplarının müsadere edilmesi, basit bir okuma hatasının bir hukuk profesörünü düşürdüğü durum, bir jeoloji profesörünün televizyonlarda çok seyredilen programlarda Fatih Sultan Mehmed ile ilgili son derece talihsiz değerlendirmelerde bulunması gibi konular ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Bütün bunlar ideolojik körlüğün araştırmacıların geçmişi eleştirmek için çaba sarf ettikleri durumların sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir de tam tersi durum söz konusudur yani eski hayata ait her şeyin kusursuz olarak görülüp aynen ihya edilmesi gayreti. Mesela eski eğitim sisteminin bir unsuru olan “icazet”in nostaljik yaklaşımla tekrar canlandırılmaya çalışılması bunlardan biri. Hocamız bu durumu gayet açık biçimde izah ederken, bunun hangi hâllerde mümkün olabileceğine de işaret etmektedir.

“Suçlu Kim? Osmanlılar Arap Ülkelerindeki Vakıf Kütüphanelerini Yağmaladılar mı?” başlıklı on sekizinci bölümde Osmanlıların İslâm memleketlerine düzenledikleri ve zaferle sonuçlanan seferlerinin sonucunda bu beldelede bulunan vakıf kütüphanelerini yağmaladıkları ve bu kitapları İstanbul’a getirdikleri ithamına cevap verilmektedir. İsmail Bey kütüphanelerin

vakfiyeleri ile Batılı kaynaklar üzerinde yaptığı incelemelerin sonuçlarını aktarırken sadece fethedilen yerlerin sultanlarına ait kitapların ganimet sayıldığı için İstanbul'a taşındığını fakat vakıflara ait eserlere dokunulmadığını hatta bazı koleksiyonların yeni kitaplar eklenmek suretiyle zenginleştirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Peki bu kitaplara ne olmuştu? Çeşitli yollarla ait oldukları kütüphanelerden çıkarılmış olan bu kitapların günümüzde Avrupa ile Amerika'nın tanınmış kurumlarının koleksiyonlarına dâhil edildikleri görülmektedir. Kısacası bir yağma söz konusu ise bunu yapanların o zamanlar bu toprakları idare eden Osmanlılar olmadığı anlaşılmaktadır.

"İslâm Dünyasında Kitabın Serüveni" başlıklı on dokuzuncu bölüm "kitap nedir?" gibi temel bir sorunun cevabının aranması ile başlamakta. Daha sonra ise İslâm'dan önce ve sonra okuma yazma ile ilgili tespitler; Kur'ân-ı Kerîm'in Mushaf hâline gelmesi; ilim için seyahat yani "rihle"; kıraat meselesi; kitaplara düşülen çeşitli kayıtlar; imlâ usulleri; zaman içinde kitapların gelişme safhaları; kâğıt, kalem ve mürekkep gibi kitapları meydana getiren unsurlar gibi kitap dünyası hakkında pek çok ayrıntı hakkında etraflı bilgiyle devam etmekte. Bir sonraki bölüm "Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap Üretimi ve Kütüphaneler" başlığından da anlaşılacağı gibi önceki kısımda anlatılanların devamı mahiyetinde. Burada kitapların istinsah edilme faaliyetlerinin zaman içinde nasıl geliştiği kronolojik olarak açıklanmakta. Ayrıca bu istinsah çalışmaları sonucu ortaya çıkmaya başlayan koleksiyonların kütüphaneler hâline gelmesi bütün İslâm coğrafyasını kapsayacak biçimde izah edilmektedir. Kitap tarihine ilgisi olanlar için söyleşinin sadece bu iki kısmını okumak bile son derece bilgilendirici olacaktır. Tabii bunu takiben okurun Hoca'nın bahsettiği meseleleri daha etraflıca ele aldığı eseri *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (İstanbul, 2018) kitabını kısa zamanda okumak isteyeceğini de tahmin edebiliriz.

"Hazâ min Fazli Rabbî: İslâm Ansiklopedisi ve İSAM" başlığını taşıyan bölüm İsmail Hoca'nın başından sonuna kadar çalışmalarda bulunduğu *İslâm Ansiklopedisi*'nin yayımının nasıl planlandığını ve bunların nasıl hayata geçirildiğini, nihayet tamamlandığını anlatıyor. Kısaca İSAM olarak bilinen İslâm Araştırmaları Merkezi de sadece Ansiklopedi'yi yayınlamakla kalmamış ayrıca her türlü yayına ulaşma fırsatı tanıyan kütüphanesiyle son birkaç aka-

demisyen nesli için bulunmaz bir çalışma ortamı da sunmuştur. Bu bakımdan bölümün başlığında iktibas edilmiş olan Neml Suresi'nin (27) 40. ayetinin bir bölümünün manası sosyal bilimler sahalarında çalışan akademisyenler için de eski tabirle “vird-i zebân” olsa yeridir: “Bu Rabbimin bana bir lütfudur.” İSAM Kütüphanesi'nde çalışan her okuyucunun/akademisyenin, her bir kitapta Hoca'nın kontrol ettiğini gösteren “ERÜ” imzasını görmemiş olması mümkün değildir. Kısacası her ne kadar yirmi birinci bölümde zikredilmemiş de olsa son otuz-otuz beş yıldır İSAM Kütüphanesi yeri doldurulamaz hizmetler sunarak ilmî çalışmalara çok önemli katkılarda bulunmuştur. Burada İsmail Hoca'ya borcumuzu ödememiz mümkün olmadığını sadece minnetimizi ifade edebileceğimizi belirtmek isterim.

Kitabın son bölümü “Kütüphane, Bu Meçhul”, modern kütüphane anlayışı ve kütüphanenin nasıl meydana getirilmesi gerektiğini anlatıyor. Yıllarca kitap ve kütüphane üzerinde araştırma yapmış, zihni bu meselelerle meşgul olmuş, kendisi de bizzat çok faydalı bir kütüphanenin kurulmasında ve çalışmasında vazife almış olan İsmail Hoca'nın buradaki tespitleri son derece önemli. Çünkü Türkiye'de kütüphane kurma çalışmalarının planlanmadan; bina, raf ve tesadüfen toplanan kitaplarla yapıldığını anlatıyor. Burada önemli olanın kütüphanenin “niçin” ve “kimin için” kurulmak istendiği sorularının cevaplanması gerektiğini özellikle belirtip bu soruların cevabına uygun olarak yapılacak planlamasının bile birkaç yıl alacağını belirtiyor. Kütüphane binası, oturma düzeni, ışık kaynağı gibi meseleler pek çok kütüphanede dikkat bile edilmeyen hususlar. Koleksiyonların belirlenmesine gelince Türkiye'de yılda 50.000'in üzerinde dünyada ise birkaç milyon kitap basıldığını dikkate alınarak okuyucu için faydalı olan kitapların seçilmesinin ne kadar önemli olduğunun üzerinde duruyor. Buradaki tespitleriyle Hoca, Türkiye'deki kütüphaneler ile dünyadaki örnekleri karşılaştırıldığında çok çarpıcı sonuçların ortaya çıktığını teker teker açıklıyor. Mesela bunlardan biri elektronik kütüphane devrine daha geçmediğimiz kâğıt dönemi kütüphanelerini kurmaya çalışmamızla ilgili. Yine kütüphanelerin yirmi dört saat açık olmasını bambaşka bir bakış açısıyla değerlendiriyor. Kitabın son yapraklarında İsmail Erünsal Hoca'nın ilim yolundaki tavsiyelerine yer verilmiş. Bir cümlesi meseleyi veciz olarak açıklamış: “Bizim akademisyenler manastırda keşiş olacaklarına televizyonlarda artist olmaya çalışıyorlar.”

Yirmi İki Mürekkep Damlası, başta da açıklandığı üzere, bir ilim yolcusunun yıllar boyunca hiç fasıla vermeden, soluksuz devam etmiş olan yolculuğunun ve ilim âlemine sunduğu eserlerinin hikâyesine yer verirken bir nehir söyleşiden beklenenin çok üzerinde muhtevaya sahip olmakta bir nevi kitap ve kitap tarihi konularında ansiklopedik bir eser mahiyetiyle okuyanlara son derece renkli bir dünyanın kapısını açmaktadır. Bu dünya hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenler İsmail Erünsal Hoca'nın her baskısında gözden geçirip genişlettiği eserlerine müracaat edebilirler.

Son not olarak kitapta az sayıda da olsa okumayı zorlaştıran bazı imlâ hataları bulunduğunu ifade etmek isteriz. Umulur ki bunlar da sonraki baskılarda gözden geçirilerek düzeltilir.